

Šikanovanie ako sociálno-patologický fenomén na školách na Slovensku

Eva Smiková

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava

Šikanovanie patrí k mnohým javom v našej spoločnosti, ku ktorým sme sa dlho len neradi priznávali, prípadne sme ich brali ako súčasť školského života. Podľa štatistík sa v rámci školského vývinu skoro každé dieťa stretne s určitou formou šikanovania voči sebe. Šikanovanie je časté, školy to však neradi pripúšťajú.

Šikanovanie je „*systematické zneužívanie moci*“ (Smith, Brain, 2000) alebo v dlhšej slovníkovej verzii je šikanovanie charakterizované „*opakovaným zámerným ubližovaním druhej osobe, pričom je typickým znakom nerovnováha moci/sily, ktorá zabraňuje obeti účinne sa brániť*“ (Olweus in Smith, Brain, 2000).

Šikana má celý rad variantov. Řičan (1993) rozlišuje šikanovanie skryté – prejavuje sa iba sociálnou izoláciou a vylúčením jedinca zo skupiny vrstovníkov a šikanovanie zjavné – prejavuje sa fyzickým násilím a ponižovaním, psychickým ponižovaním a vydieraním a deštruktívnymi aktivitami zameranými na majetok obeti.

Za posledných niekoľko rokov sa dá zaznamenať zmena vo výskume šikanovania zo zamerania na dyadický vzťah obete a šikanujúceho k vnímaniu šikanovania ako celoskupinového procesu, kde väčšina detí zohráva nejakú rolu. Tento uhol pohľadu podporujú aj výskumné zistenia, že totiž až v 85 % - 88 % prípadov šikanovania sú prítomní rovesníci. Vzhľadom na to, Salmivalli (1999) rozlišuje v skupine rozličné role účastníkov vo vzťahoch šikanujúci – obeť, ide o vodcu šikanujúcich (ktorý iniciuje aktivity), šikanujúci nasledovníci (ktorí sa pridajú), posilňovači (podporujú šikanujúcich alebo sa smejú obeti), obrancovia (pomáhajú obeti), nezúčastnení diváci (ktorí sa neangážujú) a obeť (Halamová, 2002).

Výsledky viacerých zahraničných výskumov poukazujú na možné príčiny šikanovania ako prostriedku na získanie sociálneho statusu a členstva v skupine a dominovanie slabším členom. Niektoré obeť následne v snahe brániť sa začnú tiež šikanovať slabších a tak iba podporia cyklus násilia (Baldry, 1998).

Natvig, Albrektsen, Qvarnstrom (2001) zistili, že dôležitým faktorom zvyšujúcim riziko šikanovania je školské odcudzenie, kým zvýšená podpora zo strany učiteľov a spolužiakov znižovala riziko šikanovania. Karatzias, Power a Swanson (2002) došli k tomu, že z množstva sledovaných faktorov boli najlepším prediktorom zapojenia do šikanovania kvalita školského života a školský stres. Podobne Vartia a Hyyti (2002) poukázali na nespokojnosť a zlú sociálnu atmosféru ako na významné prediktory šikanovania.

V roku 2002 sa na Slovensku začal realizovať Projekt „Prevenencia a eliminácia šikanovania v základných školách“ pod garanciou MŠ SR a za finančnej podpory Centra ochrany detí. Projekt zabezpečovali členky expertnej skupiny: PhDr. J. Tholtová (PPP a CVPP Námestovo), Mgr. M. Takáčová (PPP a CVPP Dolný Kubín), Mgr. L. Begerová (PPP a CVPP Košice – okolie), Mgr. T. Bányaiová (PPP a CVPP Košice – okolie), PhDr. M. Ferjenčíková (PPP a CVPP Košice II.), PhDr. V. Podracká (PPP a CVPP Košice II.) a PhDr. Eva Smiková (VÚDPaP). V rámci projektu bol vo vybraných okresoch realizovaný prieskum šikanovania v základných školách (vypracovanie dotazníka, administrácia a vyhodnotenie údajov). Vo vytypovaných triedach so zvýšeným výskytom šikanovania bol uskutočnený program

pozostávajúci z piatich stretnutí. Veľký význam malo spracovanie metodických materiálov pre odborných pracovníkov PPP a CVPP a vypracovanie letákov pre deti, rodičov a učiteľov. Pre všetky PPP a CVPP boli regionálne pripravené odborné semináre. Súčasťou projektu bola aj medializácia problému šikanovania (rozhlasové relácie, články v odborných aj populárnych časopisoch, informácie na webových stránkach).

V súčasnosti prebieha rozšírenie projektu aj na stredné školy, príprava metodického pokynu Ministerstva školstva SR k prevencii a riešeniu šikanovania medzi žiakmi škôl a školských zariadení a dopracovanie príručky k danej problematike pre pracovníkov PPP a CVPP. Prieskum šikanovania na stredných školách nebol realizovaný centrálnne, ale boli využité výsledky regionálnych prieskumov – v šk. r. 2002/03 bol uskutočnený prieskum šikanovania na stredných školách v košickom kraji, v šk. r. 2003/04 sa uskutočnil prieskum na Kysuciach a v r. 2004 v rámci dvoch diplomových prác L. Krajčovičovej a S. Bartovičovej na vybraných stredných školách v Bratislave.

Nami prezentované výsledky sú z prieskumu uskutočneného na vybraných stredných školách v Bratislave.

Charakteristika prieskumnej vzorky

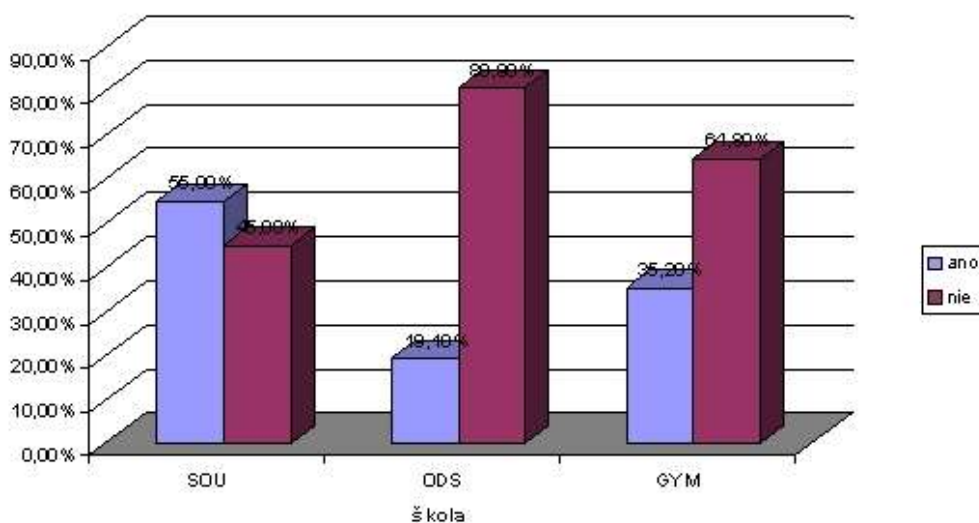
Prieskumnú vzorku tvorilo 596 študentov z dvoch gymnázií, dvoch stredných odborných škôl – Stredná geodetická škola a Obchodná akadémia a dvoch stredných odborných učilíšť- SOU obchodné, SOU P.G. Frassatiho – cirkevné v Bratislave. Mužov bolo 306 (51,3 %), žien 290 (48,7 %). Vekové rozloženie študentov bolo 14 – 19 rokov. Z úplnej rodiny pochádzalo 485 (82,1 %) študentov, z rozvedenej 98 študentov (16,4 %), sirotou alebo polosirotou bolo 8 študentov (1,3 %). Jedného súrodenca malo 372 študentov (62,4 %), dvoch 104 (17,4 %), troch 28 (4,7 %), štyroch 16 (2,7 %) študentov. Jedináčikov bolo 74 (12,4 %). Stredoškolské vzdelanie malo 296 (49,7 %) rodičov študentov, vysokoškolské 290 (48,7 %) rodičov, základné len 7 (1,2 %) rodičov.

Metóda prieskumu

Dotazník, ktorý pre potreby prieskumu vytvoril VÚDPaP. Dotazník mal 15 zatvorených otázok, pri niektorých bola možnosť aj voľnej odpovede. Dotazník bol vyplňovaný anonymne.

Najdôležitejšie zistenia

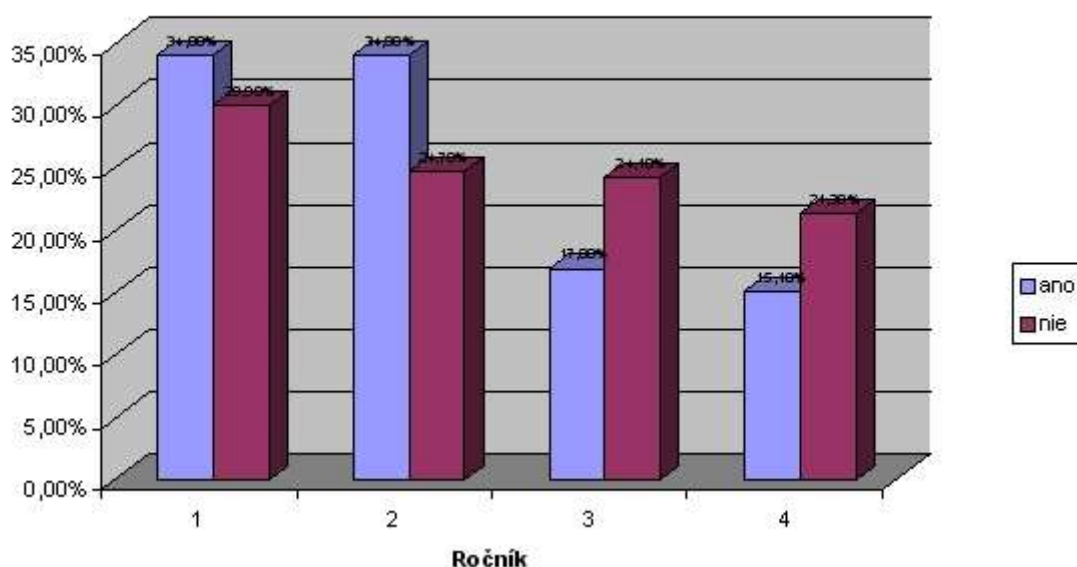
Graf č. 1: Stretol si sa so šikanovaním na vašej škole?

Na základe prieskumu sa zistilo, že na strednom odbornom učilišti (SOU) sa so šikanovaním stretli študenti častejšie ako na gymnáziu (GYM) alebo na strednej odbornej škole (ODS). Takéto rozloženie výsledkov bolo zistené aj v prieskume v Košickom kraji. Celkove sa so šikanovaním na vybraných stredných školách v Bratislave stretlo **35,8 %** študentov. Pre porovnanie – v prieskume uskutočnenom v r. 2002 na základných školách sa so šikanovaním na škole stretlo **43,91 %** žiakov. Obidva údaje (za ZŠ aj SŠ) svedčia o citlivosti žiakov a študentov voči fenoménu „šikana“ a o potrebe venovať mu zvýšenú pozornosť zo strany pedagógov, rodičov, psychológov.

V nižších ročníkoch sa šikanovanie objavilo častejšie ako vo vyšších – graf č. 2.

Graf č. 2: Výskyt šikanovania podľa ročníkov

So šikanovaním v 1. a 2. roč. sa stretlo spolu 144 študentov (67,9 %) a v 3. a 4. roč. spolu 68 (32,1 %) študentov. Dôvodov, prečo je to tak, môže byť viacero. Pri príchode na novú školu sa vytvára nový kolektív a to, či sa v ňom objaví šikanovanie, závisí od viacerých faktorov – zloženie študentov, prístup učiteľov k šikanovaniu, „výberovosť“ školy z hľadiska prospechu a správania študentov, celková klíma školy a i. Je pravdepodobné, že študent, ktorý bol obeťou šikanovania už na základnej škole, bude šikanovaný znova. Odlišuje sa totiž od ostatných (napríklad len tým, že nie je „štýlovo“ oblečený, nedokáže zakryť svoj strach, je citlivý...). Žiaci sa medzi sebou ešte dobre nepoznajú, každý chce urobiť ten správny dojem na svoje okolie. Ak je agresor sympatický viacerým spolužiakom, neodvážia sa zasiahnuť proti jeho násiliu zo strachu alebo kvôli potrebe zachovania svojho postavenia na spoločenskom rebríčku v triede.

Pri ďalších výsledkoch neboli zistené významné rozdiely z hľadiska typu školy a preto ich uvádzame v percentuálnom zastúpení z celej prieskumnej vzorky. Až 65,3 % respondentov uviedlo, že najčastejším **aktérom** šikanovania bol *spolužiak*. Je to pochopiteľné, lebo spolužiaci trávajú väčšinu času v škole spolu. Pre agresora je jednoduchšie vybrať si svoju obeť z triedy, lebo pozná jej prejavy správania. Za aktéra šikanovania uvádzali žiaci aj učiteľa, riaditeľa, čo nasvedčuje tomu, že šikanovanie sa môže objavovať aj zo strany pedagogického

zboru. Vzhľadom na nízky počet respondentov, ktorí uviedli túto možnosť, nebol výsledok štatisticky významný.

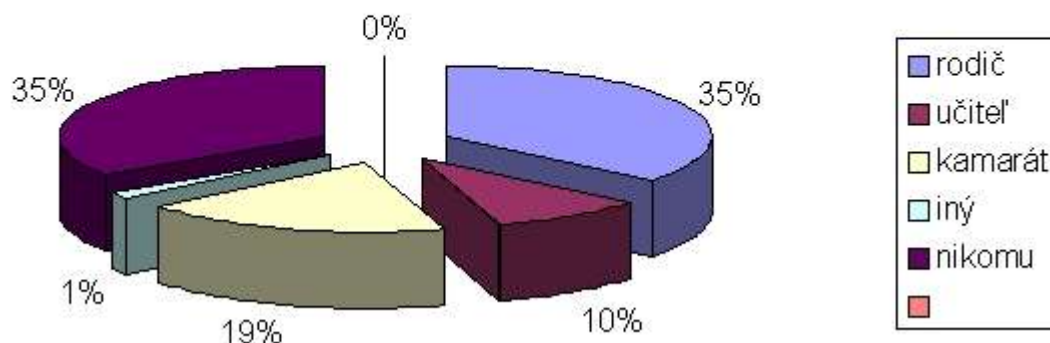
Z výsledkov prieskumu taktiež vyplýva, že respondenti za najčastejšie **miesto**, kde sa šikanovanie odohráva, považujú *triedu*. Túto možnosť označilo 44,6 % z celkového počtu respondentov. Dôvodom výberu tejto možnosti odpovede je, že v triede žiaci trávajú väčšinu času. Cez hodinu môžu ubližovať obeti neverbálne, rôznymi ponižujúcimi gestami, ale niekedy aj verbálne, slovnými nadávkami a posmeškami. Situácia sa zhoršuje cez prestávku, keď učiteľ opustí triedu. Druhým najčastejším miestom odohrávania šikanovania je *WC*. Dôvod je prozaický, na WC pre študentov sa dozor objavuje minimálne.

Až 78,6 % študentov stredných odborných učilišť na otázku, **kedy** sa šikanovanie odohráva, odpovedá, že *cez prestávku*. To isté si myslí 40,4 % študentov na stredných odborných školách a 51,0 % gymnazistov. Cez prestávku je totiž oslabený dozor, na chodbe býva zvyčajne jeden učiteľ a ten nemôže byť všade.

Najčastejšie **prejavy správania**, ktoré respondenti považujú za šikanovanie sú *bitie* (30,5 %), *vyhrážanie sa* (24,7 %) a *ponižovanie* (18,5 %). Skúmali sme aj **postoj** respondentov **k násiliu**. Väčšina označila možnosť, že násilie by použili len v ohrození života. V možnosti voľnej odpovede často písali, že by násilie použili len v sebaobrane, prípadne ak by mali pomôcť niekomu inému.

A aké boli návrhy na **spôsob riešenia** šikanovania na školách? Až 41,8 % študentov by za najúčinnnejšie riešenie pokladalo „povedať o tom dospelaj osobe – riaditeľovi, učiteľovi, rodičovi“. Paradoxne, študenti, ktorí uviedli, že boli sami šikanovaní, si nezvolili túto možnosť odpovede. Zrejme aj na základe svojich vlastných skúseností, keď takéto riešenie nevedlo k zamedzeniu šikanovania.

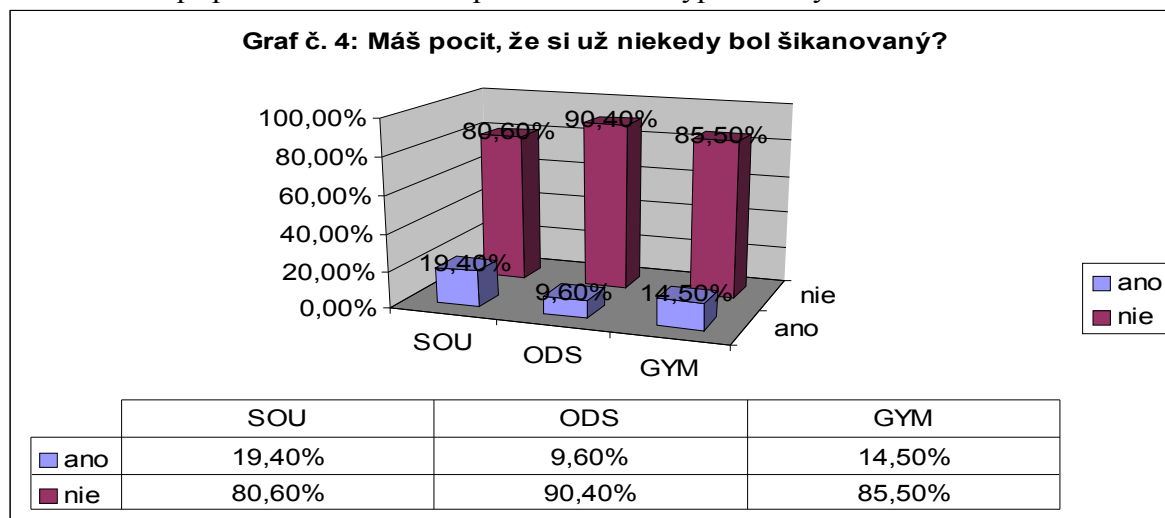
Graf č. 3: Komu si povedal o tom, že si bol šikanovaný?

Pritom za **osobu**, ktorej študenti povedali, že bol šikanovaný, respondenti najčastejšie uvádzali rodiča, kamaráta. Učiteľ figuroval až na treťom mieste a pritom išlo vždy o šikanovanie v priestoroch školy. Často študenti (35 %) nepovedali o svojom probléme nikomu, či už zo strachu, nedôvery alebo z presvedčenia, že si to vyriešia sami.

Jedna z otázok dotazníka (č. 11) bola zameraná na zistenie, kto z respondentov sa stal obeťou šikanovania. Odpovede na túto otázku vidíme znázornené na grafe č. 4. Výsledky

ukázali, že tak isto ako na grafe č. 1, aj tu má najväčšie percentuálne zastúpenie stredné odborné učilište. Tento fakt nás núti k zamysleniu a úvahám o zvýšenej pozornosti v prevencii a intervencii v prípadoch šikanovania práve na tomto type stredných škôl.

V prieskume sme mapovali výskyt konkrétnych prejavov správania sa študentov voči sebe. Výsledky sú uvedené v tabuľke č. 1.

Tabuľka č. 1: Prejavy správania sa žiakov voči sebe (uvedené v %)

Premenné	GYM				ODS				SOU			
	0	1	2	3	0	1	2	3	0	1	2	3
1. hrubé vulgárne, nadávky	7,9	22,6	30,2	39,3	18,5	41,2	27,8	12,5	29	36,8	31,2	45,9
2. ironizovanie druhého	10,6	35,1	30,2	24,1	22,1	45,3	23,4	6,2	15,5	40,6	28,8	15,2
3. ohováranie rodiny	51,6	35,7	10,9	1,9	76,1	19,6	1,6	2,8	56,4	34,9	7,6	1,2
4. vyhrážanie sa	36,7	38,6	17,5	17,3	72,0	24,3	3,3	2,2	63,5	26,6	7,7	2,3
5. nútenie robiť činnosti, ktoré spolužiak robiť nechce	53,8	29,3	9,4	7,6	84,3	11,9	2,2	1,7	74,9	17,6	5,3	2,2
6. kopanie do vecí	37,2	37,0	17,4	8,5	78,8	16,4	2,8	2,2	61,3	31,9	5,0	1,9
7. ničenie vecí	39,4	37,1	13,2	10,5	72,0	23,1	2,7	2,2	64,1	28,2	5,5	2,3
8. bratie vecí, ktoré patria niekomu inému	25,3	34,6	22,0	16,9	57,7	30,8	4,9	6,8	46,9	34,1	11,1	8,0
9. fackovanie po tvári	56,4	32,4	7,6	3,8	87,5	8,7	2,8	1,1	76,7	20,2	1,2	2,0
10. bitie po tele	49,8	35,7	10,4	4,3	85,8	10,9	2,2	1,1	82,0	14,6	2,7	0,8
11. kopanie do žiaka	73,5	20,3	5,2	1,0	89,4	8,4	0,6	1,7	91,7	6,5	1,2	0,7
12. zamykanie do miestnosti	65,2	26,4	2,4	2,9	78,0	19,9	1,2	1,2	87,4	8,6	3,0	1,2
13. ignorovanie, nerozprávanie	29,5	43,4	20,7	6,6	33,8	24,5	8,8	6,0	26,0	50,5	19,6	4,0
14. rozširovanie klamstiev o spolužiakoch	30,6	38,2	18,2	13,1	37,9	40,5	13,6	8,0	29,4	39,9	26,3	8,5
15. vymáhanie peňazí	77,4	16,5	4,3	1,9	90,3	7,0	1,2	1,2	87,3	11,7	1,2	0,0

Legenda: 0 – s týmto správaním sa na našej škole vôbec nestretávam

1 – s týmto správaním sa stretávam len občas

2 – s týmto správaním sa stretávam často

3 – s týmto správaním sa stretávam veľmi často

Skóre šikanovania

Interkorelácie premenných 1 až 15 ukázali, že existuje medzi nimi štatisticky významná pozitívna korelácia.

Z konštrukcie uvedených premenných, ako aj z výsledkov interkorelácií môžeme vyvodit', že tieto premenné predstavujú jednotlivé dimenzie zložitejšieho sociálneho javu „šikanovanie na škole“ (Hirner, 1978).

Aby sme získali jeden syntetický indikátor šikanovania na jednotlivých typoch škôl, dichotomizovali sme pôvodnú škálu so stupnicou 0 až 3 tak, že hodnoty 2 a 3 sme prekódovali na 1.

Hodnoty 1 (šretáva sa so šikanovaním) sme za všetky premenné 1 až 15 spočítali a tak sme získali SKÓRE ŠIKANOVANIA, ktorý sme označili SKORS.

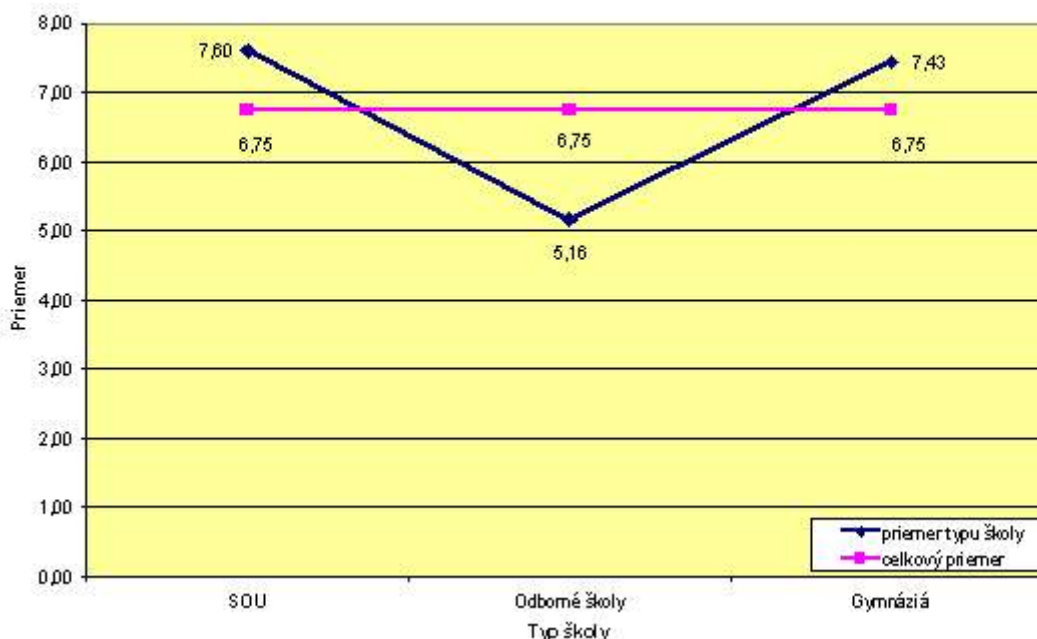
Hodnoty SKORS sú rozložené na metrickej škále od 0 do 15. Tým sme získali výhodný *indikátor šikanovania*, ktorý umožňuje porovnávať priemerné hodnoty jednotlivých typov škôl medzi sebou ako aj s celkovým priemerom všetkých škôl, ktoré v danom prípade tvorili vzorku.

Tabuľka č. 2: Porovnanie škôl na základe skór šikanovania

PREMENNÉ		POROVNANIE SKÓR ŠIKANOVANIA				
Názov	Variant	SKORS	AM	t-hodnota	p-hodnota	význam
ŠKOLA	SOU	7,6	1,324	6,67	0	***
	ODS	6,75	1,901			
ŠKOLA	SOU	7,6	1,324	0,48	0,63	
	GYM	7,43	1,764			
ŠKOLA	ODS	6,75	1,901	-7,25	0	***
	GYM	7,43	1,764			

Štatisticky významné rozdiely sme zistili medzi strednými odbornými učilišťami a strednými odbornými školami a medzi strednými odbornými školami a gymnáziami. Nasledujúci graf č. 5 nám znázorňuje porovnanie priemerného skóre šikanovania jednotlivých typov škôl s celkovým priemerom sledovaných škôl.

Graf č. 5: Porovnanie priemerného skóre šikanovania podľa typu škôl s celkovým priemerom všetkých škôl

Podľa výsledkov nášho prieskumu sa výskyt šikanovania líši v závislosti od typu školy, od klímy v škole a od pomeru chlapcov a dievčat na škole (v neprospech chlapcov). Medzi školami existujú diferencie v miere výskytu šikanovania, ale faktory ako veľkosť školy, veľkosť tried s nimi zvyčajne nesúvisia. Hlavnú úlohu zohráva kultúra školy, atmosféra v nej, dodržiavanie pravidiel, postoje a správanie učiteľov v situáciách šikanovania.

Z praxe je dokázané, že ak sa v triede odohráva „šikana“, znižuje sa pedagogický efekt, empatia a sociálne cítenie detí. Preto je nutné pracovať s celým kolektívom. Pomôcť by mohol aj program vypracovaný v rámci horeuvedeného Projektu. Dobrá prevencia a intervencia by ale mali obsahovať tak prácu s rovesníckou skupinou, s jednotlivcami, ako aj s učiteľmi, školou, s rodičmi a zvyšovanie spoločenského povedomia o šikanovaní.

Literatúra: u autorky

SMIKOVÁ, Eva. Šikanovanie ako sociálno-patologický fenomén na školách na Slovensku. In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 7 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.